

KANSALAISTOTTELEMATTOMUUDEN OIKEUTUKSESTA

Jaakko Uotila

I. Lehtitietojen mukaan Altan kansanliike on tammikuussa 1982 pitämässään ylimääräisessä vuosikokouksessa päättänyt itse lopettaa itsensä. Mitä tämä lopettamispäätös osoittaa kansalaistottelemattomuuden oikeutuksesta? Ei yhtään mitään. — Mitä se todistaa Altajoen rakentamisen oikeutuksesta ja tarpeellisuudesta? Ei yhtään mitään. — Mitä se sitten todistaa? Se todistaa vain sen, että valtiolta Norjassa(kin) on ylivoimainen voimankäyttäjät suhteessa pieneen alkuperäiskansaan, sen kanssa liittoutuneisiin luonnonsuojelijoihin ja muihin Altajoen rakentamisen vastustajiin.

Demokratiassa enemmistö tekee päätökset, sanotaan. Mutta onko enemmistö aina oikeassa? Suomessa jossa valtiosääntö tuntee monenlaisia määräänemmistöjä, voisi kysyä: onko enemmistö tai valtiosäännön kussakin tapauksessa edellyttämä määräänemmistö aina oikeassa?

Oletettavasti jokaisessa maassa on niin pieniä vähemmistöjä, etteivät ne voi saada lukumääränsä perusteella taakseen riittävää parlamentaarista voimaa puolustamaan oikeuksiaan. Ovatko siis tällaiset vähemmistöt täysin suojattomia?

Edellä sanotulla oikeastaan halutaan kysyä, onko valtiovallan käytöllä joidakin rajoja, joita se ei saa ylittää? Jos sellaisia on, mistä ne löytyvät ja kuka voi ne määritellä? Jo kysymyksen luonteesta johtuu, ettei näitä rajoja ole määriteltä eikä voida määritellä voimassa olevassa laissa. Niitä ei siis voida löytää Suomen Laki-teoksesta, korkeimpien oikeusasteitten ratkaisuksista, oikeuskanslerin lausunnoista tai oikeusministeriön kannanotoista. Kaikki mainitut tahot kuuluvat osana siihen valtiokoneistoon, »lakiin ja järjestykseen», jonka rajoista tässä juuri on kysymys. Ne kaikki edustavat *virallista käsitystä* siitä, mitä kansalaisten ja virkamiesten on noudatettava. Valtiovallan käyttämisen rajoja voidaan ajatella etsittäväksi — ja niitä on jo yli kahden tuhannen vuoden ajan etsitty — luonnonoikeudesta, moraalifilosofiasta, historiallisista kokemuksista tai ihmisen omastatunnosta. Nämä ovat vaihtoehtoisia lähteitä,

mutta eivät välttämättä johda keskenään ristiriitaisiin tuloksiin.

Jos voimme löytää valtiovallan ääriajat, voimme samalla löytää sen rajan, josta alkaa yksityisen ihmisen, pienen vähemmistön tai kokonaisen kansan oikeus vastarintaan. Samalla saattaa myös löytyä raja, missä valtiokoneiston osana toimivan yksittäisen virkamiehen kuuliaisuusvelvollisuus lakkaa.

Oikeuspositivistit eivät tunnusta, että säädetyn lain ulkopuolella tai sen yläpuolella olisi joitakin sellaisia normeja, arvoja tai periaatteita, jotka voisivat syrjäyttää »laillisen järjestyksen» tai oikeuttaa ryhtymään vastarintaan sitä vastaan. Oikeuspositivismi tässä mielessä »samaistuu» valtiovaltaan ja sen edustamaan viralliseen käsitykseen. Mutta oikeuspositivismin kestättömyys ja ontous käy helposti ilmi heti, kun ajatellaan tilanteita, jotka poikkeavat siitä normaalista elämänmenosta, johon esim. Suomessa on jo usean vuosikymmenen aikana totuttu.

Albert Camus'n syvässä näytelmässä »Caligula» mielipuolet keisari keksii keinon valtion finanssien tilan parantamiseksi: kaikkien Rooman kansalaisten pitää heti tehdä testamentti valtion hyväksi. Tämän jälkeen laaditaan sattumanvaraisesti lista, jonka mukaan aletaan tappaa kansalaisia.

Toisen maailmansodan merkellisimpiin tapauksiin kuuluu 20.7.1944 tehty attentaatti Hitleriä vastaan. Sodassa pahasti invalidisoitunut eversti Claus von Stauffenberg päämajan neuvottelussa mukana ollen asetti salkussa olleen aikapommin Führerin neuvottelupöydän jalkaa vasten. Pommi räjähti, mutta Hitler pelastui kuin ihmeen kautta, koska neuvottelu poikkeuksellisesti pidetään päämajan pihalla olevassa kevyessä parakkirakennuksessa tavallisen betonibunkkerin sijasta. Kuumana kesäpäivänä ikkunatkin olivat auki. Salaliitto paljastui ja siihen osallistuneet teloitettiin säälimättömästi. Samalla alkoi verilöyly, jossa natsit surmasivat useita tuhansia vastustajinaan pitämäänsä upseereita ja kansalaisia. Tuhansia vietiin keskitysleireihin.

Kukapa ei tunnustaisi vastarinnan oikeutta Caligulan tai Hitlerin tapauksessa. Mutta he olivat mielipuolet, sanotaan. Myös Idi Amin on vielä tuoreessa muistissa. Ja mikä myös on syytä panna merkke: yhteiskunnalliset mekanismit ja olosuhteet ovat niin monimutkaisia, että aivan tervejärkisten päättäjien tekemät ratkaisut saattavat yksittäisissä tapauksissa johtaa niin absurdeihin tuloksiin, että niistä ei mielipuolet ole kaukana. Näyttäisi kuitenkin olevan syytä erottaa toisistaan tilanne, jossa hallitus turvautuu laittomuuksiin ja väkivaltaan tilanteesta, jossa lait ja niiden arvotausta syystä tai toisesta ovat käyneet kansalaisille yhä vieraammiksi eivätkä enää vastaa heidän käsitystään siitä, mikä on arvokasta ja ensisijaisen tärkeää. Jälkimmäisessä tapauksessa hallitus ja virkakunta voivat olla hyvinkin tarkoin laillisuudesta kiinnipitäviä voimia.

II. Johdannon jälkeen voisin aivan arkipäiväisesti todeta, että näen kansalaistottelemattomuuden hyvin laajana ongelmaryhmänä, joka sopivasti voidaan jakaa neljään suureen osakysymykseen:

1) Miten kansalaistottelemattomuus on *määriteltävä*? Nuoret filosofit *Eerik Lagerspetz* ja *Matti Wiberg* toteavat *Politiikka* -lehden numerossa 3/1981, että määrittelykriteerit ja justifiointikriteerit helposti sekaantuvat keskenään.

2) Toinen pääkysymys onkin siinä, voidaanko kansalaistottelemattomuutta pitää *oikeutettuna*, ja jos voidaan, millä edellytyksellä?

3) Kolmantena pääkysymyksenä pidän sitä, minkälaisissa oloissa ja minkälaisista syistä syntyy kansalaistottelemattomuutta. Etsitään siis *selitystä* kansalaistottelemattomuudelle. Myös tässä joudutaan helposti asioihin, jotka saattavat olla relevantteja kansalaistottelemattomuuden oikeutuksen kannalta.

4) Miten kansalaistottelemattomuus *vaikuttaa* yhteiskuntaan, valtiokoneistoon ja muuhun ympäristöön. Tässäkään kohden ei kyetä kokonaan irroittautumaan näkökohdista, jotka koskevat justifikaatiota eli oikeutusta.

Havaitsemme siis, että kysymys kansalaistottelemattomuuden oikeutuksesta osoittautuu aivan keskeiseksi; siitä on vaikea irroittautua, vaikka yritäisikin nostaa kysymyksen muita puolia etualalle.

III. Voin yhtyä Lagerspetzin ja Wibergin esittämään alustavaan määritelmään:

Kansalaistottelematon on henkilö, joka rikkoo vakaumuksellisista syistä yksittäistä lakia tai määräystä samalla kun hän periaatteessa tunnustaa lainsäätäjän tai määräyksen antajan yleisen auktoriteetin

Kansalaistottelematon ei siten ole kumouksellinen, joka periaatteessa kiistää koko nykyisen valtiovallan oikeutuksen, kuten Gandhi aikoinaan kiisti Englannin siirtomaahallinnon oikeutuksen.

Miten kansalaistottelematon eroaa (tavallisesta) rikollisesta, kysytään. Eikö rikollinenkin saata loukata vain yksittäistä lakia — esim. omistusoikeuden suojaa vastaan, — vaikka hän muuten »tunnustaa lainsäätäjän yleisen auktoriteetin»? Entä miten kansalaistottelematon eroaa henkilöstä, joka ilmoittaa vakaumuksellisista syistä jättävänsä veronsa maksamatta, koska hän esim. vastustaa asevarustelua? Vastaus näihin kysymyksiin selvinnee jäljempänä esitettävistä näkökohdista.

Tärkein on luonnollisesti kysymys, *mitä arvoja* kansalaistottelematon tahtoo puolustaa tai edistää. Toiminta voi olla oikeutettua vain, jos todella tärkeät arvot ovat kysymyksessä. Sellaisia ovat esim. ihmisen henki ja terveys, ihmisarvo yleensä ja nähdäkseni myös jonkin vähemmistökansallisuuden, kuten saamelaisten, oikeus kansallisen identiteettinsä, omaan kulttuuriinsa

ja sen aineellisten edellytysten säilyttämiseen. En olisi valmis tunnustamaan kansalaistottelemattomuuden oikeutusta, jos kysymyksessä on pelkästään jonkun ryhmän taloudellinen etu, ei varsinkaan jos kysymyksessä oleva ryhmä on *vahva*, kuten esim. SAK tai MTK. Kansalaistottelemattomuuden oikeutusta lisää, jos kysymyksessä on *heikko* ryhmä tai vähemmistö, joka ei muutoin onnistu puolustamaan oikeuksiaan.

Norjalainen kriminologi *Nils Christie* on analysoinut kansalaistottelemattomuutta tavalla, jota pidän hyvin onnistuneena. Hän selvästikin tuonut uusia näkökohtia ikivanhaan keskusteluun. Christie erottaa toisistaan *vahvat ja heikot yhteiskunnat*. Tässä jaottelussa Suomi vakiintuneine oloineen sijoittuu lähinnä vahvojen yhteiskuntien luokkaan. Heikot ovat sellaisia, joiden yhteiskuntajärjestys ja demokratia – jos sellaista on – seisovat epävarmalla pohjalla ja uhkaavat muutenkin luhistua. Ajatus on se, ettei heikossa yhteiskunnassa juuri ole sijaa kansalaistottelemattomuudelle. Vahvat yhteiskunnat sensijaan kestävät kyllä kansalaistottelemattomuudenkin.

Yhteiskunnat eroavat toisistaan myös siinä suhteessa, miten paljon ne *kuuntelevat* kansalaisiaan, erityisesti vähemmistöjä. Jos yhteiskuntaa voidaan pitää *herkkäkorvaisena*, ei kansalaistottelemattomuusilmiötä luultavasti edes synny, eikä niiden oikeutuskaan vaikuta ilmeiseltä. *Kovakorvaiseksi* osoittautuneessa yhteiskunnassa asiat ovat toisin. Jos viranomaiset toistuvista veto-oikeuksista huolimatta viittaavat kintaalla kansalaisten oikeuksille – kuten esim. vesiasioissa on Suomessa viime vuosikymmeninä tapahtunut – on kansalaistottelemattomuuden syntyminen todennäköistä. Se saattaa myös olla oikeutettua. – Minusta Suomea voisi hyvin luonnehtia maaksi, jossa arvostelua viranomaisten toimia tai toimetttömyyttä vastaan saa esittää mutta jossa tällä arvostelulla ei ole juuri mitään vaikutusta, ellei arvostelua satu esittämään presidentti, oikeuskansleri tai SAK:n puheenjohtaja tai joku muu vastaavassa asemassa oleva henkilö.

Kansalaistottelemattomuutena ei ole syytä pitää eikä hyväksyä toimintaa, joka on *väkivaltaista*. Tarkoitin ensisijaisesti väkivaltaa ihmistä kohtaan sekä myös muita ns. sabotaaſitekoja. Tähän löytyy ensinnäkin selvä moraalinen perusta. Toiseksi on myös sanottava, että väkivallalla on taipumus nostaa vastaväkivaltaa. Ja kun vastapuolella on valtio, sillä on tietysti suuremmat voimavarat.

En pidä kansalaistottelemattomuutena mitään sellaista toimintaa, joka tähtää *poliittisen vallan* saavuttamiseen. Tältä kannalta katsoen on täysin selvää, ettei esim. Lapuan liikettä voida rinnastaa tämän päivän kansalaistottelemattomuuteen, joka pyrkii suojelemaan vakaumuksellisista syistä sellaisia arvoja, joita viralliset päätökset syystä tai toisesta eivät suojele. Kansalaistottelemattomuusliikkeille on toki vierasta pyrkimys sekaantua siihen, ketkä

istuvat hallituksessa, mitkä puolueet ovat sallittuja, minkälaista talouspolitiikkaa on noudatettava jne.

Useat kirjoittajat pitävät kansalaistottelemattomuuden olennaisiin tunto-merkkeihin kuuluvana sitä, että kansalaistottelematon *avoimesti rikkoo* määrättyä lakia tai määräystä ja on valmis myös *kantamaan tekonsa seuraukset*, so. ottaa vastaan siitä tulevan rangaistuksen. Hän ei siis toimi niin kuin varas yöllä, vaan avoimesti. Tämä onkin välttämätöntä, koska kansalaistottelemattomuus on samalla *mielenosoitus* tärkeänä pidetyn asian puolesta. Tästä seuraa myös, että kansalaistottelematon toimii aina omalla riskillään. Jos vastapuolena on kovakourainen hallitus, seuraamukset saattavat olla yksilön kannalta hyvinkin vakavat. Sama koskee virkamiestä, joka kieltäytyy toimeenpanemasta käskyä, joka hänen vakaumuksensa mukaan loukkaa ihmisarvoa, tai joka muuten ryhtyy vastarintaan. Alussa mainittu Claus von Stauffenberg vietiin lähimpine liittolaisineen muitta mutkitta pihalle ja ammuttiin siellä. Mutta hän vei mukanaan tuhoon tuhansia muita. Jos hän olisi onnistunut, olisi ihmishenkiiä voinut säästyä ehkä jopa sadoin tuhansin, kukaan ei voi varmuudella siitä sanoa mitään. Yksilön tilanne on joka tapauksessa vaikea: jos hän ryhtyy vastarintaan terrorihallintoa vastaan, hän saattaa menettää henkensä. Jos hän virkamiehenä ei ryhdy vastarintaan, vaan toteuttaa kuuliaisesti epäinhimillisiä käskyjä, hän saattaa myöhemmin, sitten kun terrorihallinto on kukistunut, joutua vastuuseen toimistaan — ja menettää henkensä! Nürnbergin sotasyylisyysoikeudenkäynnin jälkeen ei kukaan voi uskoa, että virkamiehen kuuliaisuusvelvollisuus olisi rajaton. Vastaavasti ei myöskään kansalaisen kuuliaisuusvelvollisuus voi olla rajaton.

Kun pohditaan kysymystä kansalaistottelemattomuuden oikeutuksesta, ei siitä voida kokonaan erottaa kysymystä, mitä seuraamuksia kansalaistottelemattomuudella on, ts. miten se vaikuttaa yhteiskunnassa. Käsitykseni mukaan ei päästä mihinkään siitä tosiasista, että erilaiset kansalaistottelemattomuusilmiöt ovat olleet *kehitystä eteenpäin vievä voima*. Suomen historiasta voidaan esittää useita tapauksia, joissa kansalaistottelemattomuus on johtanut uusien arvojen tunnustamiseen yhteiskunnassa ja lainsäädännössä. Tänä päivänä meillä on sellaisia kansalaisoikeuksia, joita todennäköisesti ei olisi ilman aikaisempien sukupolvien kansalaistottelemattomuutta. Tällaisista voidaan mainita uskonnonvapaus, sananvapaus, painovapaus ja kokoontumisvapauskin. Sanottuja vapauksia ei ole saavutettu ilman poliittista taistelua, johon on sisältynyt myös kansalaistottelemattomuudeksi luonnehdittavia ilmiöitä.

Edellä sanotusta käynee ilmi, että pidän kansalaistottelemattomuutta tietyissä rajoissa moraalisesti oikeutettuna nykypäivän Suomessa. Tämä käsitykseni on kuitenkin vain henkilökohtainen arvostus, ei tieteellinen totuus eikä myöskään mikään yritys tulkita uudella tavalla Suomen lakia.

LÄHTEET

Hagtvet, Bernt (red.): Den vanskelige ulydigheten. Om sivil uledighet som aksjonsform i parlamentariske demokratier, Pax Forlag, Oslo 1981.